

Л.В. Матвеева

ВІЗАНТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ ОРІЄНТАЛІСТИКИ

Дослідження історії Візантійської імперії відбувається протягом декількох століть. Зі зростанням наукової думки з'явилася потреба у більш ретельному вивченні Східної Римської імперії від початку другої половини XIX ст. в контексті всесвітньої історії, визначенні її впливу на розвиток культури й науки інших народів. І це закономірно. Адже Східній Римській імперії належало надто визначне місце у світі. Її історія має велике значення не тільки у зв'язку зі слов'янським світом, а й східним, не тільки з точки зору західноєвропейської історії, а й загальноісторичної. Візантія – останній залишок античного світу, хранитель спадку еллінської культури.

У Росії нова ера у дослідженні візантійської історії почалася в останнє десятиріччя XIX ст., коли до її вивчення долучилися свідчення фактів і джерел, котрі раніш ігнорувалися. Ці помітні зрушення у дослідженні історії Візантії, як зазначає Ю. Кулаковський, пов'язані з іменем видатного візантолога В.Г. Василевського, “оживившого изучение древнерусской истории привлечением византийских источников”¹.

Дослідження Візантії Василевський пов'язував із різноманітними і широкими завданнями вітчизняної історичної науки. Історію Візантії учений назвав зовсім новим “відділом науки”. Він підкреслював: “Есть отделы, в которых наука не должна и не может довольствоваться повторением чужого. К таким отделам принадлежит, конечно, и византийская история, так тесно связанная с русскою”².

У другій половині XIX ст. візантійська історія була у центрі уваги учених-класиків, які стверджували, що Візантія “достойна вивчення”, бо її вплив на вітчизняну історію досить значний. Так, епоху Ренесансу

неможливо зрозуміти без висвітлення візантійської культури і науки. Візантійські джерела у своїй більшості є єдиними свідченнями у вивченні слов'янського світу. З історією Східної Римської імперії тісно пов'язані південнослов'янські держави.

У кінці XIX ст. учені дійшли однозначного висновку щодо великого значення вивчення Візантії. “Ясно, что для ближайшего определения воздействия и взаимодействия Востока и Запада, – справедливо стверджував П.В. Безобразов, – нужно изучать Византию в ней самой и для нее самой. Только тогда окажется возможным решить любопытный вопрос, почему Восточно-Римская империя прожила на тысячу лет более западной и что представляет византийская история, прогресс или постепенный регресс? Во всяком случае, и в этом третьем отношении Византия не лишена глубокого общеисторического интереса. Это единственное большое европейское государство, просуществовавшее все средние века и павшее тогда, когда другие европейские государства, напротив, развивались и укреплялись. А между тем и на Востоке, и на Западе население состояло из европейских народов; и тут, и там не трудно усмотреть общую культурную основу, унаследованную от древнего мира, право было римским, наука эллинской”³.

Досліджувати історію Візантії закликав також відомий візантолог Ф.І. Успенський. У статті “Значение византийских занятий в изучении средневековой истории” учений зазначав, що Візантія не повинна більше залишатися загадкою у всесвітній історії, імперія розвивалася за тими ж законами, що і європейські країни.

Названо лише декілька видатних істориків Візантії, які видавали свої роботи у другій половині XIX ст. Важливо було

визначити їхню думку, особливо учених-документалістів, стосовно візантійської історії в контексті всесвітньої історії та розуміння відновлення історичної правди на нових візантійських джерелах.

* * *

Історія Візантії, її народження тісно пов'язані з розпадом Великої Римської імперії. Рим, перетворившись колись на світову державу, охопив широким кільцем увесь басейн Середземного моря, тому-то Римська імперія була володарем усього середземноморського світу. Як писав відомий візантолог Г.Л. Курбатов, "Она раскинулась от покрытых дремучими лесами берегов Рейна и Дуная, горных вершин Крыма и Кавказа до пустынь Сахары и песков Нубии и Аравии, от туманной холодной Британии и Геркулесовых столбов до знойных берегов Евфрата и Красного моря"²⁴. Велика кількість племен і народів перебували під її владою.

Розглянувши питання щодо всесвітньо-історичної ролі і значення Риму як провідника давніх цивілізацій, учений-історик, професор Університету Св. Володимира Юліан Кулаковський писав: "То был великий опыт собрать в одно и единое государство весь мир, слить в одном политическом и духовном единстве огромное разнообразие народов, подчиненных игу Рима в период республики, объединить весь мир в сознании принадлежности к единому мировому государству"²⁵.

Проте нестабільність ситуації в країні, пов'язана з боротьбою політичних партій, призвела до повного краху, по суті, загибелі Римської імперії. Установи республіки, які колись прославляли Рим, занепали, пристосувавшись до нового стану держави.

У другій половині IV ст. Римська імперія доживала останні дні. Загибель республіки знаменувала початок кінця давньої цивілізації, і Римська імперія перебувала вже у стані переходу від язичництва до християнства – переходу тривалого і поступового, що відбувався десятиліттями.

Водночас у загибелі Римської імперії історики вбачали певну життєву закономірність. Як зазначав Ю. Кулаковський, імперія не була чимось досконалим, міцним і стабільним та занепала, але така доля усього людського і земного.

У 395 р. єдина Римська імперія перестала існувати. Вона розпалась на дві са-

мостійні держави – Західну Римську імперію та Східну.

У 330 р. християнського літочислення римський імператор Константин Великий, не зазіхаючи на суверенні права старого Риму, обрав давнє грецьке місто Бізант (Візантія) столицею своєї імперії. Давнє місто Бізант було засновано у 657 році Бисансом із Мегари. Константин Великий у 328 р. почав перебудову давнього міста і перетворив його у величну столицю імперії, яка від тих часів набула всесвітньо-історичного значення. Тривалий час вона вражала розкішними палацами, витворами античного мистецтва, забудовою величних укріплень, розвитком торгівлі. З часом вся нова держава почала називатися Візантією. Отримавши титул столиці, Візантія, певно вольовим рішенням Константина, дістала й нову назву – Константинополь. Так на європейській стороні Босфору при Мармуровому морі велично піднявся Новий Рим, ставши резиденцією імператора, тим-то центр державної політики посунувся на Схід.

Вибір Константином Великим Візантії столицею вирішив питання щодо відокремлення Заходу і Сходу, цим водночас визначались нові шляхи подальшого історичного розвитку для Західної та Східної імперії. З 395 року Західна і Східна імперії більш не об'єднувалися під владою одного імператора, й кожна з них мала власний шлях розвитку та свою долю.

Відомий візантолог Ф.І. Успенський писав: "Основанная Константином столица на Босфоре довольно успешно выдержала удары, под которыми пал мировластительный Рим, и дала – правда, довольно странный и мало еще понятный, но все же весьма интересный по своей живучести – политический организм, называемый Восточной или Византийской империей"²⁶.

Стабільність країни, мудрість державників не дали розколотись Візантійській імперії. Її зовнішня політика була спрямована на Схід, з якого отримували головні засоби для існування. Саме цим пояснюється заснування столиці імперії на Босфорі, ближче до Сходу, що стало "актом високої державної мудрости, забезпечившей продолжительную жизнеспособность византизма"²⁷, який проявлявся у таких ознаках: "...в постепенной отмене господствовавшего латинского языка и

замене его греческим или, собственно говоря, византийским; в борьбе национальностей из-за политического преобладания; в оригинальном характере развития искусства и в появлении новых мотивов, влиявших на создание новых памятников, равно как в своеобразных чертах литературных произведений, где вырабатывается постепенно новый и оригинальный метод под влиянием восточных культурных преданий и образцов”⁸.

Успенський розглядав візантинізм у порівнянні з романізмом, підкреслюючи, що останній відіграв велику роль у процесі створення західноєвропейської державності, в той час як візантинізму належить виняткове місце у започаткуванні історичного розвитку Південно-Східної Європи. Візантинізм у певний час стає ідеалом слов'янських народів. “Візантинізм ідеє до Києва і Москви, – писав Ф. Успенський, – под його початками складається історична життя, т.е. державне і воєнне устроєння юго-восточних славян; в зв'язку з цим принципом стоїть розділення Європи на дві половини – православну і католицьку... Візантинізм є історичний принцип, дієння якого об'являються в історії народів юга і востока Європи. Цей принцип заправляє розвитком багатьох народів і до нинішнього часу, виражає собою склад віровань і політичних установ, рівно як особливий вид організації суспільних і економічних відносин”⁹.

Історики називають Візантію ледь чи не єдиною давньою державою, точна дата народження і кінця якої відомі. Дату народження Візантії пов'язують із заснуванням імператором Константином Константинополя – 11 травня 330 р. З того часу названа дата була головним державним святом у Візантії. Згодом, із завоюванням турками Константинополя 29 травня 1453 р., імперія припинила своє існування. Можна сказати, що імперія народилася з Константинополем та й померла водночас із ним.

Правління Константина Великого (306–337) було доленосним і склало епоху надзвичайного значення: було відновлено єдність імперії, покінчено з тим фатальним розбратом у надрах держави, яким була боротьба імперії із християнством. За едиктом 313 року, виданим від імені обох

правителів, християнство було оголошено “дозволеною” релігією.

В одній із перших книг з історії Візантії у російському виданні 1837 року зазначалося: “Основа Восточной империи составляет достопамятную эпоху в истории народов. Христианская вера, до того времени гонимая и скрывавшаяся во внутренних сердцах, вдруг воссияла на престоле и получила все права господствующего исповедания”¹⁰.

Із заснуванням другої столиці Східна імперія перетворюється на Візантійську. Ф.І. Успенський писав: “Перенесенная Константином столица в Византию и основанный на месте старого новый город его имени должен быть признан одним из главных устоев тысячелетней жизни Византийской империи”¹¹. Перенесення столиці сприяло збереженню давньої культури і створило умови для впровадження християнства.

Візантія як цілісне соціально-економічне творіння починалася в IV ст. н.е. і проіснувала до середини XV ст., як вже зазначалося – до 1453 р.

Виникнення другої столиці в єдиній імперії визначило її цілковитий розподіл на частини – Схід і Захід. Як зазначав Ю. Кулаковський, “Рим з його старими язическими традиціями і національними римськими св'ятинями не міг оставатися єдиним центром імперії, котра в лиці Константина стає християнською державою, і в прийнятті Константином християнства слідує видіти головну причину того, що він створив нову столицю на Востокі”¹².

Константин видав маніфест, “приглашая всех подданных к принятию христианской веры и к истреблению идолопоклонства”¹³.

З приходом Константина у давній Візантії, шляхом цілої низки християнських реформ, відбувалися доленосні перетворення. «С внешней стороны, – писав візантолог К. Рот, – вона була тільки продовженням старої Римської імперії, но со стороны внутренней это было нечто совершенно от нее отличное, получившее у нас наименование “Византийской империи”, или “Империи ромеев”, как теперь стали называть себя греки»¹⁴.

Слід зазначити, що виникнення нової столиці Візантії було тісно пов'язане з проблемою народження самого візантійського

суспільства і держави. З одного боку, нова столиця імперії, як символ спадкоємності, нагадувала Рим (“другий Рим”). З другого боку, це була столиця нової віри – християнської, на протигагу старому язичницькому Риму.

Історики сучасності виникнення Візантійської імперії пов’язують з народженням європейського Середньовіччя¹⁵. Майже вся середньовічна історія Північно-Східної Європи була тісно пов’язана з історією Візантійської імперії. На зламі двох епох – Античності і Середньовіччя – Візантія виступила на історичній арені як носій нової світової релігії – християнства. Константин перший оцінив християнство як величну моральну силу, боротьба з якою вже була не під силу уряду. Тому-то він вирішив увести християнську громаду в державу і скористатися її величезним моральним впливом для зміцнення влади імператора.

Вивчення історії Візантії тісно пов’язане з історією Сходу, по суті, це один з ранніх етапів східної історії. Для того щоб визначити орієнтальні віхи історії Візантії, слід звернутися до проблеми “Візантія і Схід”, яка виникла в часи другої половини XIX ст., “когда византоведение выходило на широкую дорогу всемирно-исторической науки”¹⁶.

Історія Візантії та історія Сходу закономірно мають розглядатися як історія держав, які розвивалися на основі одних і тих самих законів історії. Візантія зростала на спадку, що залишили їй латинський Рим і елліністичні монархії, які увійшли до її складу. Це свідчить про те, що Візантія складалася з цілої низки східних частин. “Отделенная административно от западных областей, – відзначала Н.В. Пігулевська, – она стала еще более доступна влиянию Востока; центр империи находился у самого порога Азии. Рим лишь поверхностно соприкасался со своими новыми провинциями... Для Византии они же стали основной, создавшей ее тканью”¹⁷.

У цій площині викликають цікавість не тільки взаємозв’язок і взаємовплив у різних напрямках, а й території Візантійської імперії зі столицею Константинополем, народонаселенням, мовою.

У період розпаду Римської імперії Візантія складалася з 8 діоцизів – це були області Балканського півострова і Малої Азії (Анатолії), майбутні країни арабського

Сходу, володіння в Закавказзі і в сучасній Південній Україні. Сирія, Ліван і Палестина (Ізраїль і Західна Йорданія) були завойовані римлянами у I ст. до н.е., в 30-х роках до н.е. в Римську імперію увійшов Єгипет. Туніс і частина Алжиру, де у V і на початку VI ст. панували вандалі, – ці території увійшли до складу Візантії у VI ст.¹⁸

Отже, Східна імперія об’єднала у своєму територіальному просторі багаті, родючі області: Єгипет, Сирію, Палестину, Малу Азію, Грецію і Балканський півострів, острови Егейського моря, Крит, Кіпр, частину Закавказзя і Південного узбережжя Криму.

Англійський учений Девід Т. Райс відзначав, що, незважаючи на зміни, які відбувалися час від часу при установленні кордонів візантійського світу, все ж існує можливість більш-менш точно визначити їх: “На севере границами Византии были Черное море и Дунай. На западе горы восточного побережья Адриатики служили естественным барьером. На востоке и юго-востоке находились горы, отделяющие Византию от Сирии, Месопотамии и Персии. Сирия и Палестина являлись важными частями империи, но вместе с тем они создавали естественную границу византийских земель от арабских и иранских. Четко разделяется Византия и Грузия с Арменией на северо-востоке”¹⁹.

Величезні території Візантії, що простягалися від Русі і Закавказзя до Іспанії та Англії, її державний устрій, велична культура мали широкий політичний та історико-культурний вплив на розвиток цих країн. Проте, досліджуючи візантинознавство в цілому, було б помилкою говорити тільки про взаємовплив і зв’язки. Історія Візантії не просто історія однієї країни – це великий і конкретно-історичний простір, “візантійський” регіон, який відзначався значною спадкоємністю: успадкуванням деяких особливих рис історичного розвитку, пов’язаних спільним елліністичним минулим областей, які входили до складу Візантії; впливом традицій і спадку грецької та елліністичної, почасти й римської державності і культури. Тому візантинознавство органічно і безпосередньо пов’язане з антикознавством, вивченням як греко-елліністичного, так і римського світу.

Візантія відома своїми торговельними і дипломатичними зв’язками, які продовжу-

вались далеко за межами сусідніх держав (у Ємені, Ефіопії, Середній Азії, Індії, Піднебесній імперії, на острові Цейлон). Різноманітні зв'язки, пов'язані з економічними інтересами Візантії, її особливим місцем розташування як мостом між Сходом і Заходом, створили неповторну своєрідність її розвитку і винятково загадкову історію.

Тисячолітня історія Візантії привертає увагу учених світу й тим, що Візантія в перший період свого існування була державою поліетнічною, багатолюдною і багатомовною. У різні часи пізньоантичної і середньовічної історії (IV–XV ст.) до її складу входили численні племена і народи. На величезному просторі Візантії жили горді греки, сирійці, трудолюбиві копти Єгипту, фракійці, які славилися своєю войовничістю, дикі племена ісаврів, євреї Палестини, численні народності Малої Азії та племена Закавказзя.

Природно, що існували різні мови. На ранній стадії розвитку найважливішою вважалась еллінізація населення, що тривала до VI ст., панівною церковною і літературною мовою у Візантії була грецька.

Водночас культурні зв'язки та взаємний вплив Візантії і народів Сходу, які розташовувалися на її території, були неможливі без знання східних мов. Тому серед культурної інтелігенції, чи так званих культурних верхів, поряд з грецькою вживалась і ціла низка східних мов.

З часом Візантія перетворилася на державу з високою, своєрідною і оригінальною культурою, де греко-елліністичні і римські традиції об'єдналися з традиціями і кращими досягненнями культур народів, які увійшли до її складу. Насамперед це близькосхідні народи IV–XV ст. Природно, що з того часу історію і культуру Візантії неможливо розглядати тільки на тлі загальних елліністичних традицій, а як таку, що глибоко пов'язана з історичним розвитком і культурою регіонів Близького Сходу. Візантинознавство органічно поєднане зі сходознавством – орієнталістикою. Отже, сформувалася стабільна візантійська культура, спільна для усіх народів, які входили до складу Візантії. У повному розумінні слова це була східно-християнська культура, що сформувалася і розвивалася на основі культур насамперед близькосхідних народів і тому мала

широкий вплив на культури сусідніх народів, близьких за мовою.

Слід зазначити, що для багатьох народів, які входили до складу Візантії – держави, що не збереглася і в певний час припинила своє існування, все ж значні періоди їхньої історії тісно пов'язані з історією імперії. Водночас історія Візантії не буде повною без вивчення власної історії країн, що входили до її складу. Враховуючи ці обставини, слід підкреслити, що існує тісний зв'язок візантинознавства з балканістикою, слов'янознавством, орієнталістикою – арабістикою, кавказознавством, османістикою.

Усе це визначає і деяку своєрідність у вивченні історії Візантії. Перш за все це стосується специфічної історіографії. Йдеться про відсутність єдиної національної історіографії. Як відзначає Г. Курбатов, ліпше говорити про сукупну роль історіографій низки країн, де візантологія тісно пов'язана з вивченням їхньої власної історії (Болгарія, Югославія, Румунія, Туреччина, Угорщина, Італія та ін.). Їхнє візантинознавство робить значний внесок у вивчення власних історій цих країн. У кінцевому підсумку слушно відзначити, що світова візантологія є складною сукупністю візантиністики багатьох країн, зі своїми часто-густо досить своєрідними історіографічними традиціями.

Доречно розглянути також питання взаємовпливу візантійської і близькосхідної історіографії, зокрема переконливі приклади з цього приводу наводить відомий історик XX ст. Н.В. Пігулевська²⁰. У залежності від візантійської опинилися вірменська, сирійська, ефіопська й арабська історіографії. До видання, скажімо, такого джерела, як хроніка давнього мудреця Іоанна Малали, – яка була написана грецькою мовою і в якій можна знайти відомості з історії Ассиро-Вавилонії, Персії, царського й республіканського Риму, Македонії та Єгипту, яка належить до тих творів, що мали великий вплив на історіографію християнського Сходу, – необхідно було залучити ефіопську хроніку візантійського історика, єпископа міста Нікію (у Нижньому Єгипті) Іоанна Нікіуського, який жив у VII ст., статті із сирійської хроніки Діонісія Тельмахрського. Зміст втраченої грецької хроніки Євстафія Єпіфанійського встановлювався на основі порівняльної іс-

торії візантійського історика епохи імператора Юстиніана Прокопія Кесарійського і сирійської хроніки Ієшу Стилита.

Важливим свідченням тісного зв'язку Візантії з історією східних народів є також праці візантійських істориків, серед яких виділяється вже згаданий Прокопій Кесарійський, сучасник імператора Юстиніана Великого. За оцінками істориків 70-х років ХХ ст., Прокопій був продовжувачем античної історії²¹.

У численних наукових працях, присвячених давньому історичу, він подається як непересічний політичний діяч, який займав високі пости у візантійській еліті. Надзвичайний літературний талант, широкий науковий кругозір, що супроводжувався ще й великою допитливістю, сприяли пізнанню світу зі всією очевидністю. Допитливість і пильна спостережливість допомогли Прокопію зібрати надзвичайно цінний історичний матеріал про свою епоху.

У його "Истории войн Юстиниана с персами, вандалами и готами", в російському перекладі, описуються численні великої ваги події, свідком яких він був. Війни імператора римлян Юстиніана з варварами Сходу і Заходу, їхня історія подаються Прокопієм як достовірне свідчення сучасника. Далекі походи, відвідування багатьох країн, історичні спостереження і порівняння збагачували праці Прокопія численними фактами не тільки із життя Візантії, а й інших держав кінця V – VII ст., в яких він побував сам. У згаданій роботі наводяться різноманітні етногеографічні відомості щодо природи і населення, мови, побуту та звичаїв візантійців, персів, вірмен, лаз і вірів, їхніх сусідів гунів – ефталітів і арабів.

Подібно Фукидіду, мета Прокопія Кесарійського – зберегти і донести до майбутніх поколінь істину, правду історії. Він спирається на факти, і тому його історичні повідомлення витримали сувору перевірку часом. В описанні варварських племен він віддає належне їхній доблесті, гордості, войовничості.

Як уже зазначалось, дослідити взаємовплив Візантії і народів Сходу, їхні зв'язки неможливо було без знання східних мов. Прокопій Кесарійський вражав своїх сучасників знанням східних мов, перш за все персидської, вірменської, що допомогло йому створити згаданий надзвичайно

цікавий твір "Война с персами", де водночас йдеться і про внутрішню історію Візантії та Ірану. Прокопій показав, що між величезними країнами Близького Сходу існує не тільки ворожнеча, а й велика спорідненість їхніх інститутів. Ця спорідненість, зокрема, добре простежується на пам'ятках мистецтва згаданих країн²².

Філософія і наука Античності прийшли від арабів, які свого часу отримали ці скарби з Візантії через сирійців, котрі розуміли споріднену з їхньою мову. Н. Пігулевська зазначала: "Между V и VIII в. сирийцы перевели на родной язык ряд греческих философских сочинений, в том числе Аристотеля и Порфирия. К тому же времени относятся сирийские переводы астрономических и алхимических трактатов, сочинений по математике и логике. На арабский язык переводили с сирийского, вследствие чего арабам стали доступны классики греческой науки и философии"²³.

Отже, античні знання поступово переходили сирійцям і арабам, що свідчило про існування різних галузей науки, власне, і в самій Візантії. Усе це набуло масштабності на Близькому Сході. Можна сказати, створювалася загальна лінія такого явища, як традиція. Араби багато в чому перевершили сирійців, зокрема у математиці, географії, астрономії. Водночас до цих наукових галузей араби прилучили іранські і тюркські народи.

Без східних джерел вивчення історії імперії будь-якого періоду неможливе, як і неможливе пізнання історії Сходу без Візантії. Грецькі і східні літописи є надзвичайно важливими джерелами і для історії слов'янських племен та народів, які мали численні і різноманітні візантійські зв'язки в галузі науки: мови, філософії, літератури.

Історія слов'ян багато в чому криється в історії Візантії – цієї великої середньовічної держави, носія високих традицій давніх культур, яка зберегла наукову спадщину Античності. Візантія подарувала святу віру слов'янам – християнство, писемність, церковну мову, богослужіння і державний устрій. Із Візантії перейшли і знаки верховної державної влади: герб, барми і шапка Мономаха.

Упродовж багатьох століть через свої пам'ятки Візантія продовжує впливати на європейську культуру. Літературні архітектурні пам'ятки, твори художнього

мистецтва, що збереглися від Візантії, свідчать про величну культуру країни, яка зникла з мапи світу.

Оцінюючи значення Візантії у всесвітній історії, слід зазначити, що її вплив на історичні народи, з якими імперія мала різні стосунки, величезний, візантинізм вкорінювався в їхнє життя впродовж IV–XV ст. Можна сказати, що Візантія живе сьогодні в її археологічних пам'ятках, у залишеній нею спадщині, у культурі східних народів, які відчували її всебічний вплив.

Історична Візантія сучасності значною мірою поступається археологічній, початок якої належить до періоду XIX–XX ст. Розквіт історичної науки в ці часи ознаменувався великими відкриттями низки нових культур, племен, держав і рас, які збагатили її. Культури Давнього Єгипту, Шумеру, Аккаду, Вавилону, хетів і Егейського моря, котрі були майже зовсім невідомими, “вышли из недр земли, взрытой заступами неутомимых исследователей – археологов”²⁴.

Доречно зупинитись на відкриттях Давнього Єгипту – відомості про цю близькосхідну країну на зазначений період були надто обмеженими: знали тільки Біблію, Ветхий Заповіт та “Історію Єгипту”, яку залишив єгипетський верховний жрець у Геліополі Манефон, сучасник перших двох Птоломеїв епохи Антонінів (II ст. до н.е.) з Александрії. Книга написана грецькою мовою, уривки її збереглися у давньо-єврейського історика Йосифа Флавія, автора документальної “Історії іудейської війни”, й істориків церкви Африкана та християнського письменника Євсенія Кесарійського.

Відомий сходознавець В. Бартольд пише, що тубільні джерела з історії Сходу оброблялися для греків двома представниками східної науки: вавилонським жрецем Беросом для Антіоха I Сотера (281–262 рр. до н.е.) та єгипетським жрецем Манефоном для Птоломея I (305–284 рр. до н.е.). “Оба сочинения известны нам только по позднейшим цитатам и ссылкам, – зазначає Бартольд. – Исторические предания сохранились в Египте лучше, чем в Вавилоне; Берос располагал сведениями только с VIII в. до н.э., Манефон мог перечислить все династии, правившие в Египте с древнейших времен. Труды обоих авторов высоко ценятся современной европейской

наукой, и открытие клинообразных и иероглифических надписей вполне подтвердило их сообщения; до настоящего времени египтологи руководствуются перечнем династий, приведенных у Манефона”²⁵.

Для вивчення взаємин Візантії з державами Сходу велике значення мали приватні документи на папері, написані грецькою мовою, що були знайдені в Єгипті.

Візантійські джерела відкривали можливість знайомства із суспільними відносинами сусідніх з Візантією держав, особливостями їхнього розвитку, з'ясовували наявність запозичених традицій.

У усі століття визнавалась видатна роль Візантії, про що свідчать історичні джерела як латинського Заходу, так і ірано-арабського Сходу. Візантія відзначалася високим рівнем матеріальної культури, торговельними зв'язками, що й визначило її довголітнє існування. Володіння, які успадкувала Візантія від Риму, особливо міста, вражали своєю величністю. Константинополь був визнаним центром слов'ян, арабів, тюрків, про що можна знайти відомості не тільки у грецьких, а й у східних літописах і легендах. Міське життя, властиве Візантії, де розвивались ремесло і торгівля, ніколи не завмирало в імперії. На перехресті торгових та стратегічних доріг розташовувались Александрія в Єгипті, Антіохія в Сирії, Едесса на Євфраті, Майферкат і Двин у Вірменії, численні малоазійські міста, Херсонес у Таврії, Солунь на Балканському півострові²⁶.

Духовне життя Візантії відзначалось великими подіями. Ще в часи правління Феодосія II Молодшого (408–450), в 425 р., в Константинополі було засновано університет, видано збірку указів християнських імператорів, починаючи від Константина.

Місто Солунь (Фессалоніка), прибережне, як і Константинополь, – одне з головних міст Візантії, славетний центр духовності, літератури, релігії, мистецтва. Тут набуло свого розвитку літературне співробітництво слов'янських і грецьких монахів. У цьому культурному центрі візантійського світу переписувались і звірялись рукописи. Греки, серби, болгар, румуни й росіяни обмінювалися літературними творами візантійських текстів на церковнослов'янські.

Фессалоніка відзначалась тим, що тут жило численне слов'янське населення. Ду-

ховне життя міста визначалося ще й тим, що в ньому оселились освічені діячі релігії, культури. Відомо, що в середині XIV ст. в Сербії слов'янською мовою були перекладені роботи св. Григорія (1296–1359), архієпископа Фессалоніки, відомого своїм вченням про Нетлінний (Нетворный) Світ – «О несказанной благодати, которая просветляет того, кто достиг духовного преображения путем непрестанного творения “умной молитвы”»²⁷.

Провідний чернечий центр Візантії – Фессалоніка – розташовувався поміж таких міст, як Константинополь, Афон, духовну традицію яких запозичило східноєвропейське чернецтво.

Константинополь був міжнародним центром, де зустрічались мешканці різних племен і народів, де можна було чути різні мови і наріччя.

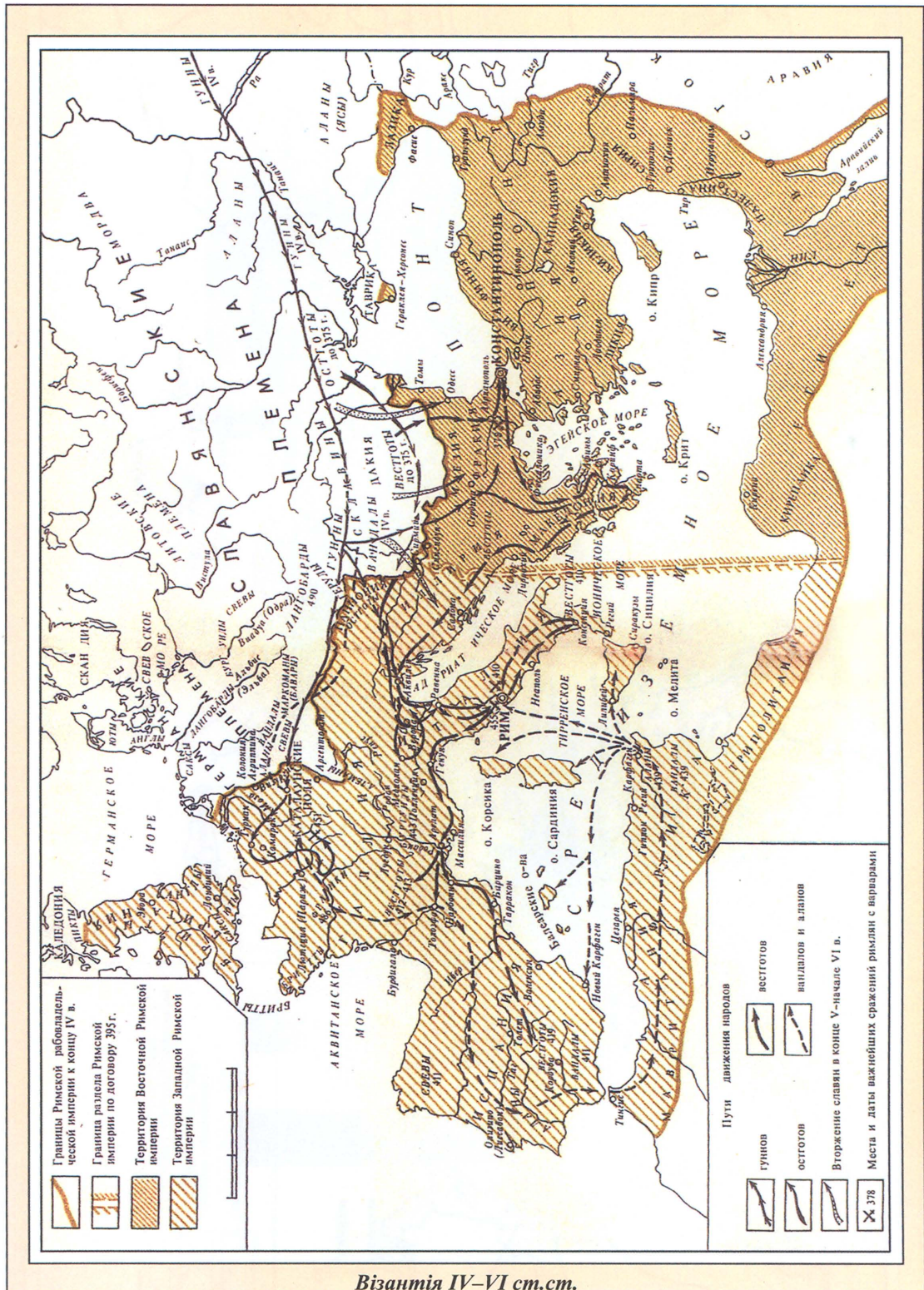
Визнанням є те, що Візантія у свій час була найкультурнішою країною Європи. Її спадщина справляє вплив протягом усіх століть, передається із покоління в покоління, про що свідчать, зокрема, великі надбання візантійського Криму.

Михайло Грушевський свого часу добрими словами згадував Візантію. Він писав: «Найсильніша, найславніша, найбагатша з усіх держав була тоді грецька, звалася Візантія; імператор візантійський уважався за найславнішого, наймогутнішого володаря, а греки – за народ найбільше учений, в усяких умілостях, ремеслах і знанні найперший. Володимирові захотілося й свою держа-

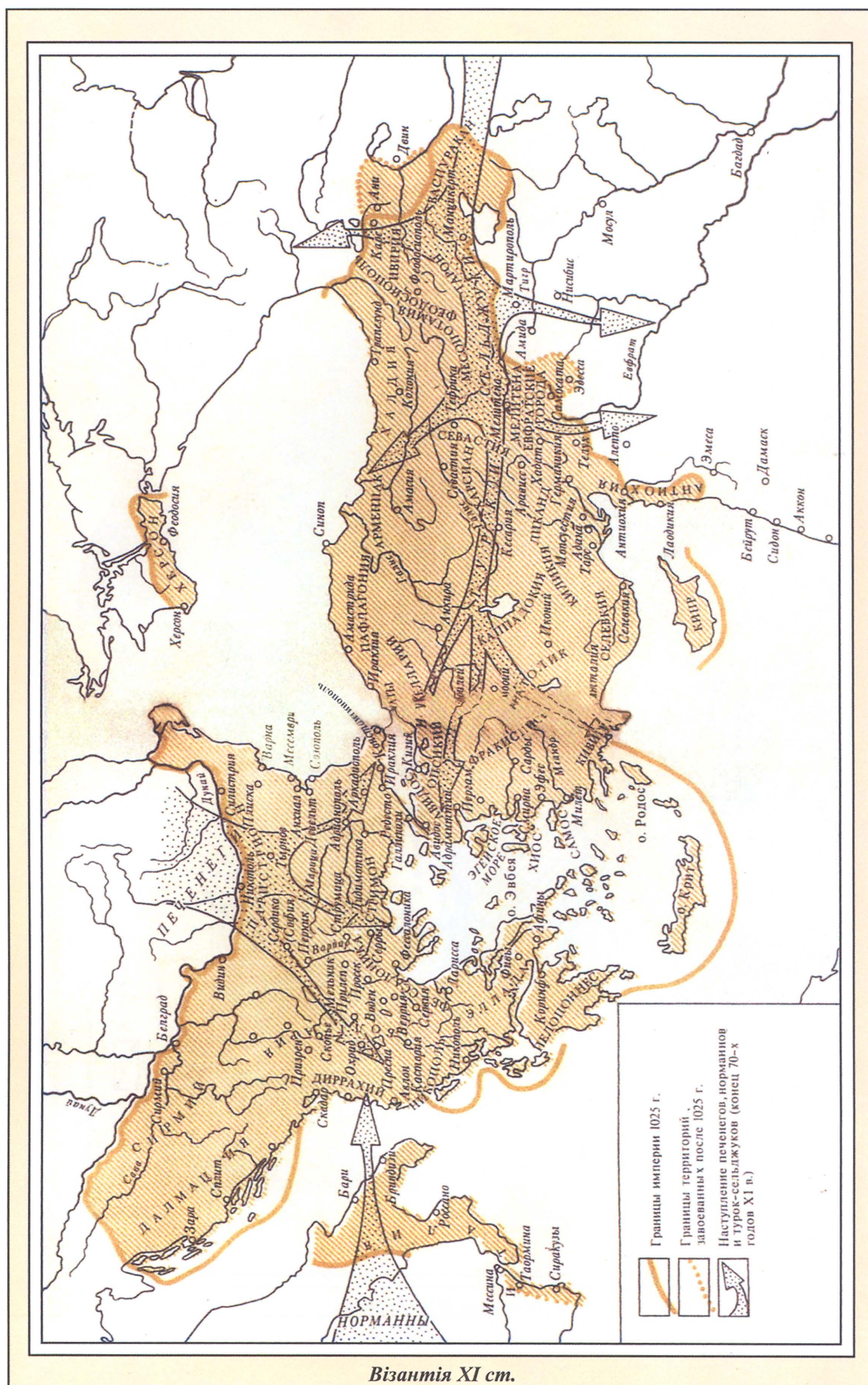
ву приподобити до Візантії. Він поміг візантійському імператорові, пославши своє військо, як в Візантії побунтувалися були деякі воєводи; за се імператор видав за Володимира свою сестру, та й годі ж, мабуть, прислав йому корону й пишні імператорські одежі, в яких Володимир охрестився і казав хреститися людям в Києві, а потім і по інших городах.

Християни й перед тим бували на Україні. Здається, князь Аскольд був хрещений; за Ігоря була церква Св. Іллі в Києві, а жінка Ігоря, княгиня Ольга, теж охрестилася по смерті чоловіка, й її за те уважали святою. Але тільки вже Володимир заходився коло того, щоб християнська віра розширилася по всіх землях його держави, аби якнайбільше людей хрестилося й сю нову віру приймало. Він виписав з грецьких і болгарських земель багато священників, також єпископів і митрополитів, казав їм учити наших людей настановляти з них священників. Почав ставити церкви по городах і по селах, де хрестилися люди; закликав майстрів грецьких і казав їм вимурувати гарні церкви в Києві й по деяких інших містах. Попривозив з грецьких міст ікони, книги, також статуї. Виписав майстрів з Візантії й казав їм бити українські гроші, золоті і срібні, – такі, як билися в Візантії. Одним словом, старався приподобити свою державу до Візантії в чім лише міг.

З ним настала велика відміна на Україні і по всіх землях Київської держави. З християнством з Греції та Болгарії прийшли до нас наука, освіта, книги»²⁸.

Византия IV-VI ст.ст.

- ¹ Кулаковский Ю.А. Маврикий. Тактика и стратегия: Первоисточник сочинений о военном искусстве императора Льва Философа и Н. Маккиавелли // ЖМНП. – 1903. – Декабрь. – С. 525–553.
- ² Матвеева Л.В. Юлиан Кулаковский. – Киев, 2002. – С. 251.
- ³ Безобразов П.В. В.Г. Васильевский // Византийский Временник. – 1899. – Т. VI. – Вып. 3–4. – С. 639.
- ⁴ Курбатов Г.Л. Византия в VI столетии. – Ленинград, 1959. – С. 3.
- ⁵ Кулаковский Ю.А. Новые книги по истории Римской империи // ЖМНП. – 1885. – Декабрь. – С. 208.
- ⁶ Успенский Ф.И. История Византийской империи VI–IX вв. – Москва: Мысль, 1999. – С. 43.
- ⁷ Там само. – С. 51.
- ⁸ Там само. – С. 37.
- ⁹ Там само. – С. 37–38.
- ¹⁰ Ертов И. История восточно-римской или Константинопольской империи. – Ч. I. – Санкт-Петербург, 1837. – С. 1.
- ¹¹ Успенский Ф.И. История Византийской империи. – Т. 1. – 1913. – С. 220.
- ¹² Кулаковский Ю.А. История Византии. 395–518 годы. – Т. 1. – Санкт-Петербург, 1996. – С. 21.
- ¹³ Ертов И. История восточно-римской или Константинопольской империи. – Ч. I. – Санкт-Петербург, 1837. – С. 36.
- ¹⁴ Рот К. История Византийской империи. – Санкт-Петербург, 1908. – С. 3.
- ¹⁵ Курбатов Г.Л. История Византии. – Москва, 1984. – С. 8.
- ¹⁶ Пигулевская Н.В. Византия и Восток // Палестинский сборник. – Вып. 23(86). Византия и Восток. – Ленинград: Наука, 1971. – С. 3.
- ¹⁷ Пигулевская Н.В. Византия и Восток // Палестинский сборник. – Вып. 23(86). Византия и Восток. – Ленинград, 1971. – С. 3–16.
- ¹⁸ Беляев Е.А. Арабы, ислам и Арабский халифат в раннее средневековье. – Москва: Наука, 1966. – С. 3.
- ¹⁹ Дэвид Т. Райс. Византийцы. Наследники Рима. – Москва, 2003. – С. 22.
- ²⁰ Пигулевская Н.В. Византия и Восток // Палестинский сборник. – Вып. 23(86). Византия и Восток. – Ленинград: Наука, 1971. – С. 12.
- ²¹ Удальцова Э.В. Мироззрение Прокопия Кесарийского // ВВ. – 1971. – Т. 31. – С. 21.
- ²² Прокопий Кесарийский: личность и творчество. Приложение к книге: “Прокопий Кесарийский. Война с персами. Война с вандалами. Тайная история”. – Санкт-Петербург: Алетейя, 1998. – С. 346–373.
- ²³ Пигулевская Н.В. Византия и Восток // Палестинский сборник. – Вып. 23(86). Византия и Восток. – Ленинград: Наука, 1971. – С. 13.
- ²⁴ Авдиев В.В. В.П. Бузескул. Открытия XIX – начало XX века в области древнего мира. – Ч. I. – Восток. – Санкт-Петербург, 1923 // Восток. Журнал литературы, науки и искусства. – Кн. IV. – 1924. – С. 180 (Рецензия).
- ²⁵ Бартольд В.В. История изучения Востока в Европе и России // Соч. – Т. IX. – 1977. – С. 245–246.
- ²⁶ Пигулевская Н.В. Византия и Восток // Палестинский сборник. – Вып. 23(86). Византия и Восток. – Ленинград: Наука, 1971. – С. 9.
- ²⁷ Оболенский Д. Византийское содружество наций. Шесть византийских портретов. – Москва, 1998. – С. 322.
- ²⁸ Грушевський М. Володимир і Ярослав. Християнство на Україні // Твори у 50 томах. – Т. 9. – Львів: Світ, 2009. – С. 354–355.